

ՍԱՄՅԽԵ-ՁԱՎԱԽՔԻ ՎՐԱՑԱՑԱԾ ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿՆԵՐԸ

Արեստակես Միմավորյան

Մեր օրերում հաճախակի են դարձել Հայության՝ կրոնափոխ և դավանափոխ շերտերի մասին ուսումնասիրությունները: Մինչդեռ նրանց (իսլամացված, կաթոլիկ և բողոքական հայեր) միջավայրում տեղի ունեցող գործընթացների ու զարգացումների մասին վերլուծությունները թույլ կտան մոտավոր պատկերացում ունենալ նրանց խնդիրների մասին:

Տարբեր գործոնների պատճառով հայագիտական ուսումնասիրությունների շրջանակներից դուրս է մնում յուրահատուկ մի խումբ՝ վրացացած հայ կաթոլիկները: Այս թեմայի ուսումնասիրությունը մեր ժամանակներում կարևոր է և հատկապես Հայության անվտանգության խնդիրների համատեքստում, քանզի տարբեր երկրներում այլ դավանանքի պատկանող և էթնիկ դիմագիծը կորցրած Հայության բեկորների նկատմամբ ոչ համապատասխան վերաբեմունքն էլ ավելի է նպաստելու վերջիններիս խորթացումը հայկական միջավայրից:

Նախապես հարկ է անդրադառնալ մի շատ կարևոր փաստի, որն ամիջականորեն շոշափում է խնդրո առարկայի միայն մի երեսը:

Հայ պատմաբանների՝ վրացացած հայ կաթոլիկների հարցի շուրջ լռությունը, հակառակ պատմական այն իրողության, որ Մամջիսե-Ձավախքի ներկայիս հայ կաթոլիկների երկրորդ շերտը եկել է Արևմտյան Հայաստանից, վրաց հետազոտող փորձագետներին առիթ է տալիս նաև քաղաքական պատվեր կատարելով, վերջիններիս ներկայացնել որպես «հայացած վրացիներ»:

Քանի որ հայ կաթոլիկների վրացական ծագում ունենալու հիմնավոր, ապացուցող փաստարկները բացակայում են, կամ էլ խախտու են դրա հիմքերը, սահմանափակվում են միայն վերագրումով, այդ կերպ շահարկելով՝ փորձում են թեմային ակտուալություն հաղորդել: Սա վրաց ակադեմիական շրջանակների առաջնային նպատակն է: Հայ կաթոլիկների նկատմամբ հակագիտական այս տեսակետը նաև համընդհանուր տարածում ունի վրաց հասարակության մեջ:

Վրաց պատմաբանների երկրորդ նպատակը հայ մասնագետներին, որոնք ճշմարտացիորեն, առկա փաստական նյութի քննությամբ ներկայացնում են վրացացած հայ կաթոլիկների խնդիրները, հակադարձելն է:

Սա վրացական պատմագիտության որդեգրած պաշտոնական մոտեցումն է դեռ 19-րդ դ. 60-ական թվականներից:

Այսպես, դեռևս 1860-1880-ական թվականներին վրաց եկեղեցու ներկայացուցիչները գրեթե Վրաստանի ողջ տարածքում, այդ թվում՝ Ախալցխայի և Ախալքալաքի գյուղերում, հայ կաթոլիկներին դավանափոխ անելու նպատակով մեծ շարժում էին ծավալել: Թիրախային խումբ էին ընտրվել Ախալքալաքի շրջանի Բավրա, Խուլգումո, Կարտիկամ և Տուրցխ գյուղերի հայ կաթոլիկները: Երբեմնի վեյցիները մերժել էին վրաց հոգևորականության պահանջը: Ինչպես վկայում են աղբյուրները, 1886թ. գավառապետ Սմբաթով իշխանը բնակչության շրջանում աշխարհագիր անցկացնելու ժամանակ փորձել է նրանց գրանցել որպես վրացիներ, սակայն ընդամենը մի տուն էր վախից վրացի գրվել, իսկ մյուսներն ասել էին, որ հայեր են¹:

«Այդ ընտրությունը պատահական չէր: Քարոզարշավի կազմակերպիչները վերոհիշյալ գյուղերում հաջողություն էին ակնկալում: Նրանք կարծում էին, թե այդ գյուղերի բնակիչները, մասնակիորեն թրքախոս ու կաթոլիկ լինելով, հեշտությամբ կարող էին հակադրվել հայ առաքելականներին և ընդունել վրացադավանություն,- նշում է պատմաբան Ա.Մելքոնյանը,- ... չէր տրվում որևէ բացատրություն, թե ինչու էին վեյցիները թուրքերենին զուգահեռ պահպանել հայերենը, հայկական անունները, կենցաղը, ծիսական արարողակարգը, հայկական ինքնագիտակցությունը և ինչ հիմքեր կային այդ մարդկանց «վրացի վերածելու» համար»²:

Նույն բանը կրկնվեց նաև մենշևիկյան իշխանության ժամանակ: Ազգափոխման եղկելի երևույթի մասին ժամանակին արտահայտվել է Պողոս Աբելյանը Ախալքալաքի հիմնահարցի մասին զեկուցագրում. «...ինչպես հայախոս հայ կաթոլիկներին (ներկայումս՝ 7-8 հազար), այնպես էլ տաճկախոս հայ կաթոլիկներին (թվով մոտ 9000) վրաց մենշևիկյան կառավարության օրոք ու հովանավորությամբ և վրաց մամուլի զգալի մասը և ինքը՝ մենշևիկյան կառավարությունը, զանազան խոստումներով ու ահաբեկումներով, հայտարարեցին վրացի կաթոլիկներ... Հայ կաթոլիկների մի մասը՝ անգիտակից, աղքատ, ճնշված մասը, ինքը նույնպես ինքնապահպանման բնագոյից դրդված, իրեն վրացի սկսեց համարել, և շատերն իրենց ազգանունները վերածեցին -ձե, -շվիլի վերջավորությունների: Բայց մյուս մասը կանգ չառավ մենշևիկյան բլոկի հալածանքների դեմ և իր մարդկային արժանապատվության դեմ ոչինչ չարեց՝ նա իրեն հայ է համարել, հայ էլ համարում է»³:

Մինչև Խորհրդային Միության փլուզումը և դրան հաջորդող տարիներին

¹ Լալայան Ե., Երկեր, հ. 1, Երևան, 1983, էջ 87:

² Մելքոնյան Ա., Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդում, Երևան, 2003, էջ 226:

³ Նույն տեղում, էջ 467-468:

վրացական մի քանի պարբերական մշտապես փորձել են հայ կաթոլիկներին համարել «հայացած վրացիներ»: 1990-ական թթ. այս միտումը շարունակվեց հատկապես վրացական ազգայնականության դրսևորմանը զուգահեռ և որոշակի խնդիրներ հարուցեց նաև գործնական հարթությունում:

Թեև վրաց հոգևորականության և իշխանությունների՝ հայ կաթոլիկներին դավանափոխ անելու ծրագիրը տապալվեց, այդուհանդերձ, այսօր էլ վրաց մի շարք պատմաբաններ, առանց ծանրակշիռ փաստարկների, հակագիտական մոտեցումներով փորձում են առաջ քաշել այն թեզը, թե Ախալքալաքի գյուղերի հայ կաթոլիկները նախկին վրացիներ են, որոնք հետագայում հայացել են:

Վերջին 10 տարում հայ կաթոլիկների մեջ «վրացի» փնտրելու ապարդյուն ջանքերն արտացոլվել են մի շարք հոդվածներում՝ տգիտության աստիճանի սխալներով:

Այսպես, 1999թ. պատմական գիտությունների դոկտոր Գուրամ Մամուլիան մասնավորապես նշում էր, որ Ախալքալաքի շրջանի ութ թրքախոս «վրացի» կաթոլիկ գյուղերի (Խուլգումո, Կարտիկամ, Տուրցխ, Կուլիկամ, Բավրա և այլն) բնակիչներն իրենց հայերի շարքին են դասել⁴:

Ինչպես երևում է, հեղինակն անտեղյակ է որոշ հարցերում. նախ՝ Կուլիկամում ոչ թե կաթոլիկներ, այլ հայ առաքելականներ են բնակվում: Եվ երկրորդ՝ Ախալքալաքի շրջանում ընդամենը 6 հայ կաթոլիկ գյուղ կա, որոնցից միայն չորսն են թրքախոս եղել, այն էլ՝ մասամբ (*ներկայումս Ջավախքում թրքախոս հայ կաթոլիկներ չկան* - Ա.Ս.), և վրացական ծագում չեն ունեցել:

2005թ. ունի Մանանա Ջավախաշվիլի, հղում կատարելով վրացական պատմաբաններին, նշում է, որ 1893թ. ցարական իշխանությունների հրամանով վրաց կաթոլիկ եկեղեցին հայտարարվել է հայկական: Այս տեղեկությունն էլ հիմք է հանդիսացել մի նոր եզրակացության, այն է. «Վրացի կաթոլիկներին կնքել են հայ կաթոլիկ հոգևորականները՝ տալով նրանց հայկական անուններ, ինչի պատճառով սկսվել է վրաց կաթոլիկների հայացման գործընթացը»⁵:

Բնականաբար, այսօր անօգուտ է խոսել մի հարցի (հայացած վրացիների) շուրջ, ինչն իրականում գոյություն չունի: Դրա արմատական դրդապատճառը հայ մասնագետներին իրենց առաջ քաշած արհեստածին խնդիրների մեջ ներքաշելն է, ինչն էլ գիտակցաբար չի ընդունվում վերջիններիս կողմից:

⁴ *Мамулия Г.*, Концепция государственной политики Грузии в отношении депортированных и репатриированных в Грузию Месхов. Общественно-политический журнал. "Центральная Азия и Кавказ", № 1(2) 1999 г., http://www.ca-c.org/journal/cac-02-1999/st_19_mamulija.shtml:

⁵ *Джавашвили М.*, Что значит быть католиком в Грузии в XX веке, Региональная стипендиатская программа фонда им. Генриха Белля для молодых ученых на Южном Кавказе, Идентичность, власть и город в работах молодых ученых Южного Кавказа /сборник статей/, Тбилиси, Фонд им. Генриха Белля, Тбилиси, 2005, с. 112:

Անհասկանալի է, թե որտեղ են «հայացած» վրացի կաթոլիկները, որոնց փորձում են «պեղել» վրաց պատմաբանները:

Հայտնի է, որ հարավկովկասյան հանրապետությունների մեջ Վրաստանն էթնիկ բազմազանությամբ, թերևս, առաջին տեղում է, որտեղ բնակվում են տարբեր դավանանքների և կրոնների ներկայացուցիչներ:

Խորհրդային Միության կազմի մեջ մտնելուց հետո Վրաստանի էթնիկ փոքրամասնությունները շատ շուտ բռնեցին ուժացման ճանապարհը. այդ գործընթացներին կուլ գնաց փոքրաթիվ ուղիների, հույների, օսերի, ասորիների, հրեաների, հայերի ու այլ ազգությունների մի մասը:

Վրացացած հայերի մի մասն էին կազմում նաև Սամցխե-Ջավախքի, Գորիի ու Քութայիսի բնիկ հայ կաթոլիկները: Համաձայն հայ կաթոլիկների վրացացման հանգամանքներին խորագիտակ Պիոն Հակոբյանի՝ նրանց վերջնական վրացականացումը տեղի ունեցավ խորհրդային կարգերի հաստատման առաջին տարիներին⁶:

Քանի որ վրացացած հայ կաթոլիկների աշխարհագրական սահմանները բավական ընդարձակ են և ներառում են ամբողջական գյուղեր, անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին:

Վարզավ: Ասպինձայի կազմում գտնվող գյուղ է, որը հարևան է հայ կաթոլիկ Վարևան և Ալաստան գյուղերին: Բնակիչները բնիկ հայեր էին: Հայտնի է, որ 17-18-րդ դդ. երկրամասը մահմեդականանում էր: Մահմեդականացմանն ընդդիմանալու համար արևմուտքից եկած և այս կողմերում հաստատված կրոնական քարոզիչների միջոցով ընդունել են կաթոլիկություն, արդյունքում՝ կաթոլիկացան վերոհիշյալ և ներկայումս անմարդաբնակ Բնելա գյուղերի հայ բնակիչները: Հետագայում վարզավցի հայ կաթոլիկները, պայմանավորված վրացիների ներհոսքով, «գոհաբերել» են մայրենի լեզուն⁷:

Ե.Լալայանը, որը ժամանակին բավական հետաքրքիր հետազոտություն էր կատարել Ջավախքի գյուղերում, նշում է. «Վարզավցիք և խզարավրացիք բնիկներ են: Սրանք վաղուց մոռացած են իրենց մայրենի լեզուն և խոսում են վրացերեն: Եվ թեպետ ընդունած են վրացական սովորություններ, բայց և այնպես ընտանեկան կյանքը հայկական է»⁸:

Դա հաստատում են նաև սկզբնաղբյուրները: Համաձայն 1886թ. անցկացված ընտանեկան ցուցակագրման՝ Վարզավ գյուղի կաթոլիկների լեզուն եղել է վրացերենը, սակայն էթնիկ պատկանելության դիմաց գրվել է հայ: Օրինակ,

⁶ Հակոբեան Պ., Հրաւեր ողջմտութեան, Էջմիածին, 1993, էջ 86:

⁷ Վարդապետյան Ա., Ջավախք, Երևան, 2006թ., էջ 476:

⁸ Լալայան Ե., նույն տեղում, էջ 84:

Լազարովները, Դաթանները, Թարխանովները, Թամազովները, Շաբերիձեները: Միայն Դավլաշերիձե ընտանիքն է իրեն վրացի համարել⁹:

Միանգամայն պարզ է դառնում, որ Վարզավի բնակչության մեծ հատվածի էթնիկ ինքնագիտակցությունը դեռևս պահպանվում էր: Հաշվի առնելով այն, որ այդ մարդահամարի ժամանակ ճնշումներ են կիրառվել հայ կաթոլիկների վրա՝ տարբեր միջոցներով փորձել են նրանց վրացի գրանցել, ինչպես Սմբաթովի պարագայում էր, ակնհայտ է դառնում, որ Վարզավի բնակչության գերակշռող մասն ընդդիմացել է վրացի աշխարհագիրներին և ներկայացել որպես հայ: Նույն պատկերն էր նաև Խզաբավրայում:

Վարզավ գյուղի հարևան հայ կաթոլիկները նշում էին, որ մինչև 1930-ական թթ. վարզավցիները խոսում էին հայերեն¹⁰:

Խնդիրն այն է, որ վարզավցիների և խզաբավրացիների կենցաղում հայերենի իմացությունը «տեղ չուներ»: Ե.Լալայանի վերոնշյալ մեջբերումը հայերենին չտիրապետելու մասին (1890-ական թթ.) համապատասխանում է իրականությանը: Պարզապես հարևան գյուղերի բնակիչները չեն ըմբռնել, որ նրանց լեզվի իմացությունը, այն էլ՝ առանձին արտահայտություններով, կապված էր եկեղեցական ծիսական արարողությունների հետ, որոնք, բնականաբար, կատարվում էին հայերենով, չնայած սկզբում լատինաձես էին: Այլ հարց է, թե արդյոք վրացերենին զուգահեռ ունեին «գաղտնի լեզու»՝ հայերենը, որով շփվում էին միայն տան անդամները: Հայերենի կատարյալ իմացությունը 1930-ական թթ., կարծում ենք, փոքր-ինչ չափազանցված է:

Վարզավցիները, ըստ Վարևանի և Ալաստանի տարեց բնակիչների, հաճախում էին իրենց գյուղերի եկեղեցիներ, տարբեր տարիներին Խերթվիսից և այլ վայրերից Վարզավում հաստատվել էին նաև մի քանի վրացական ընտանիքներ, որոնք խառնվել էին տեղաբնիկներին: Ի դեպ, 1910-ական թթ. Վարզավում հովվություն էր անում Կոստանդինոս Շեշաբերիձեն, որն ազգությամբ վրացի էր, և դժվար թե նրա օրոք ծիսական արարողությունները կատարվեին հայերենով: Օբյեկտիվորեն հայ կաթոլիկների վրացացման նախադրյալները ձևավորել են հատկապես լատինաձես և վրացամետ հայ հոգևորականները:

Պատահական չէր, որ հետագայում վրացական իշխանությունները Վարզավ գյուղը մտցրին նորաստեղծ Ասպինձայի շրջանի մեջ¹¹: Գյուղն ընդամենը երեք-չորս կիլոմետր է հեռու հայկական գյուղերից: Վրացիներն այդպիսով իրենց հսկողության տակ վերցրին այն՝ կտրելով հայկական միջավայրից, ինտեգրելով վրացականին:

⁹ *Топчишвили Р.А.*, Посемейные списки Тифлисской губернии 1886г. как этнографический источник // СЭ 1989, N 6 с.114.

¹⁰ *Միմավորյան Ա.*, Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքի հոգևոր-եկեղեցական խնդիրների շուրջ, «Գլորուս, Էներգետիկ և տարածաշրջանային անվտանգություն», թիվ 5, 2009, էջ 34:

¹¹ Ասպինձայի շրջանը հիմնվել է 1961թ. սեպտեմբերին:

Քանի որ Ասպինձայի շրջանում հիմնականում կենտրոնացված էին վրացական գյուղեր, բացառությամբ Դամալայի, սահմանագատումն աշխատեց հոգուտ վրացիների, և վարգավցիների մոտ կրկին տիրապետող դարձավ էթնիկ վրացի լինելու հանգամանքը: Ըստ նույն հայ կաթոլիկների՝ այսօր քչերն են ընդունում, որ հայ են, նույնիսկ մի քանի ընտանիքների մայրեր, որոնք սերում են հարևան հայ կաթոլիկ Ալաստան գյուղից և ամուսնացել էին դեռ 1920-ական թթ.¹²: Մի խոսքով՝ այստեղ բնակվում են վրացախոս հայ և այլ վայրերից այստեղ տեղափոխված վրացի կաթոլիկներ: Հավելենք, որ այսօր Վարգավ գյուղը ներկայացված է որպես վրացի կաթոլիկների համայնք:

Խզաբավրա: Պատմական փաստերի համաձայն՝ այս գյուղի բնակիչներն առաքելադավան էին և Օսմանյան կայսրության օրոք, իսլամացումից խուսափելու համար, ընդունել են կաթոլիկություն: Ազգային եկեղեցուց անջատվելու հետևանքով խզաբավրացիները մեկուսացել էին հայության հիմնական զանգվածից, ինչը և նրանց վերջնականապես վրացախոս դարձրեց¹³:

Խզաբավրացիների մեջ ներքին ամուսնությունների սովորույթը ևս մեծ տեղ ուներ, ինչը յուրահատուկ էր նաև հայ կաթոլիկներին ու ձևավորվել էր դավանանքային հիմքի վրա: Այն վերջիններիս հեռու էր պահում վրաց ուղղափառներից, սակայն ժամանակի ընթացքում այդ սովորույթն այլևս տեղայնական չէր: Անցյալում խզաբավրացիների հայ լինելու հիշողությունները կամ թույլ արտահայտված ազգային ինքնագիտակցությունը հանգեցրեց նրան, որ խնամություն էին անում հայ կաթոլիկների հետ, ինչը չնչին տոկոս էր կազմում, իսկ այսօր ընդհանրապես բացակայում է: Նրանք ևս ժխտում են, որ հայ են: Պատահական չէ, որ վերջին տարիներին խզաբավրացիներն ընդդիմացել են մի շարք վրացական թերթերում իրենց հայկական ծագման վերաբերյալ հնչած կարծիքներին:

2007թ. «Ասավալ-դասավալի» վրացալեզու պարբերականի թիվ 13-ում տեղ էր գտել 87-ամյա խզաբավրացի Ստեփանե Մամուկաշվիլու հոդվածը, որտեղ ժխտում էր, որ իրենք հայկական ծագում ունեն՝ բերելով արհեստածին փաստարկներ. *«Այն ժամանակ, երբ կաթոլիկ խիզաբավրացիները ժամերգություն-պատարագները այլ գյուղերում էին կատարում, այդ ծեսի կատարումը հայ կաթոլիկ քահանաները յուրացրին, որոնք մեծ չարություններ կատարեցին: Գրել-կարդալ չիմացող վրացիներին, երեխային կնքելու ժամանակ, անունը հայերեն էին գրում. Վելիջանաշվիլիներին Վելիջանով գրեցին, Թա-*

¹² Ավելորդ չէ նշել, որ Ալաստան գյուղից Վարգավ հարս գնացած մի կնոջ երեխաներ չէին ցանկանում խնամել իրենց ծեր մորը միայն նրա համար, որ հայ է: Վեջինիս հարազատներն ստիպված են եղել նրան խնամել իր հարազատ գյուղում: Հայաստանից այսպիսի դրսևորումներից մեզ հայտնի եզակի դեպքն է (ժամանակակիցների հիշողություններից):

¹³ *Կարապետյան Մ.*, նշվ. աշխ., էջ 234:

մազաշվիլիներին՝ Թամազով, Մամուկաշվիլիներին՝ Մամուկով և այլն: Երբ Խիզաբավրայում եկեղեցու կառուցումն ավարտվում էր, քարի ու փայտի վարպետները հայեր էին, որի պատճառով այդ կաթոլիկ տաճարը ուրիշ շատերի նման հայերին վերագրեցին»,- ցավում է պարոն Մտեփանեն»¹⁴:

Խզաբավրայի կաթոլիկ քահանաները, բացառությամբ Աստվածատուրով Հովհաննեսի (1866թ.), Կոստանդինոս Շեշաբերիձեի (1915թ.) և Պաոլո Սիեպանեկիի (1961-1999թթ.), գրեթե բոլորն էլ նույն գյուղի հայեր են եղել: Հետագայում վրացամետ լինելու պատճառով իրենց ազգանվան վերջավորությունը փոխել են վրացականով: Օրինակ, այդ գյուղի քահանան սկզբում Վարձելյան էր, հետագայում, պայմանավորված ռուսահպատակությամբ, դարձել էր Վարձելով, այնուհետև՝ Վարձելաշվիլի: Ահա թե ինչ են պատմում սկզբնաղբյուրները նրա մասին. «...կաթոլիկ հայ էր և Վարձելեան և հայ անունով էլ քահանայ ձեռնադրուեց, բայց այժմ նոյն մարդը շապիկը փոխելով, վրացի է անուանում իրան»¹⁵:

Եվ եթե հայեր չէին խզաբավրացիները, ապա ինչպե՞ս կարող է պատահել, որ Պոլսի, Կովկասի և Ալաստանի հայ կաթոլիկներն այդ գյուղի եկեղեցին հիմնովին վերակառուցելու համար գումար հանգանակեցին, երբ դրա կարիքն այնքան շատ ունեին իրենք: Վատիկանյան փաստաթղթերում էլ Խզաբավրան Մամցիսե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ գյուղերի հետ միասին նշվում է որպես հայկական¹⁶:

Ասպինձայի հայաբնակ Դամալա և Ախալքալաքի շրջանի Ալաստան գյուղերի հայ բնակիչները փաստում են, որ երբ նրանց հայ ես ասում, ընդդիմանում են և նշում վերը բերված Մամուկաշվիլու տեսակետը: Քչերն են ընդունում իրենց հայկական ծագումը: Ինչպես երևում է, վրացական ազգանունները հայկականով փոխելու վրաց պատմաբանների կեղծ հավաստիացումներն արմատավորվել են խզաբավրացիների գիտակցությունում, և այն փոխանցվում է սերնդեսերունդ:

Առնվազն զավեշտալի է այն, որ եթե վրացի կաթոլիկներին հայացրել էին հայ քահանաները՝ փոխելով նրանց անուն-ազգանունները, ինչպես նշում է Մանանա Ջավախաշվիլին, ապա ինչպե՞ս եղավ, որ Խզաբավրայի կաթոլիկների անունների փոփոխությունից հետո նրանք չհայացան: Հայկական միջա-

¹⁴ Грузинский маразм (часть 5),

http://bagin.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=626&SectionID=-1&PagePosition=1&search=%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BC&mode=allwords

¹⁵ «Մշակ», 1900, N124, էջ 2, մեջբերված է *Մ. Կարապետյան*, նշվ. աշխ., էջ 236:

¹⁶ Directorium officii divini pro dioecesi Tiranspolensi in Annum Domini, 1866, Hierarchia Romano-catholica, <http://www.petergen.com/bovkalo/sp/tyraspol1866.html>:

վայրը չի մոռանում, որ նրանք հայկական ծագում ունեն և մշտապես, շփման ժամանակ, հիշեցնում է նրանց էթնիկ ծագման մասին. «Մեր մասին ասում են, որ մենք հայ ենք, ես շատ հաճախ եմ լսում այդ մասին», - նշում է վրացի կաթոլիկ մի կին¹⁷:

Վերջին տարիների վրաց-ռուսական քաղաքական լարվածության համատեքստում ի հայտ եկան նոր իրողություններ: Վրացացած հայերի մի քանի սերունդ վերականգնեցին հայկական ազգանունները¹⁸: Սակայն մեզ հայտնի չէ, թե արդյոք այդ գործողություններում ներգրավված էր Սամցխե-Ջավախքի վրացացած հայությունը, ու թե ինչ շարունակություն կունենա այդ գործընթացը:

Թեև փաստեր չունենք, բայց պետք է որ վրացական իշխանությունները (մենշնիկյան և խորհրդային) մշտական ուշադրության կենտրոնում պահեին Սամցխե-Ջավախքում և ողջ Վրաստանում վրացացած հայության տարբեր շերտերի շրջանում տեղի ունեցող բազմաթիվ գործընթացները: Նրանք գուցե ամեն կերպ փորձել են կասեցնել վերջիններիս ազգային ինքնագիտակցության որևէ դրսևորում՝ հետագայում բարդություններից խուսափելու համար:

Որպես ազգային ինքնագիտակցության բռնի արգելակման միջոց վրացական իշխանությունների համար հզոր գործոն է հանդիսանում ուղղափառացումը, քանի որ այդ երկրում ուղղափառ լինելը համազոր է վրացի լինելուն: Եթե Վարզավ և Խզաբավրա գյուղերը զերծ են մնում ուղղափառացման հարվածներից, ապա հակառակ պատկերն է Ախալցխայի, Ադիգենի վրացացած հայ կաթոլիկների շրջանում, որոնց դավանափոխման գործընթացը մեծ չափերի է հասնում: Այդ մասին բարձրաձայնել են նաև Վատիկանի ներկայացուցիչները: Իրադրությունն ավելի պատկերավոր նկարագրելու համար մեջբերենք, այսպես կոչված, «վրացի կաթոլիկների» վերաբերյալ մի քանի փաստեր, որի մասին վկայում են հայ տեղաբնիկները:

«Իվլիտայի Աստվածամոր եկեղեցին, մեր ընտանիքում հաշվվում էր ամենագորավորը: Ես դեռ փոքրուց այնտեղ շատ եմ հաճախել, սակայն այն ժամանակ դա կաթոլիկ հայերի եկեղեցի էր, և վրացիներն այնտեղ չէին էլ գնում: Դե, ինչպես իմացել եմ մեր մեծերից, Ախալցխայի շրջանում Իվլիտան, ինչպես նաև Ադիգենում Ուդեն և Արայը, կամ էլ Խիզաբավրան (գյուղ Ասպինձայի շրջանում) եղել են կաթոլիկ հայաբնակ գյուղեր, սակայն ներ-

¹⁷ *Джавахашвили М.*, նույն տեղում, էջ 112:

¹⁸ 2002թ. Վրաստանում անցկացված մարդահամարի տվյալներով՝ այդ երկրում ապրում են 250 հազար հայեր, նաև 150 հազար վրացացած, ովքեր խորհրդային իշխանությունների և Վրաստանի անկախության առաջին տարիներին, իշխանությունների ճնշման ներքո փոխել են իրենց ազգանունները վրացականով: Գլխավորապես վրացացել են Թբիլիսիի, Կախեթի շրջանի տասնյակ գյուղեր: Սամցխե-Ջավախքում վրացացել են մեր հիշատակած Վարզավը և Խզաբավրան, իսկ Ադիգենի շրջանում՝ Բոլաջուր, Աբասթուման, Արայ, Ուդե գյուղերը: Տե՛ս Огрудзинивниесе армяне возвращают свои армянские фамилии, <http://www.regnum.ru/news/district-abroad/georgia/727399.html>

կայունս նրանք համարվում են կաթոլիկ «վրացական», և թե դա ինչպես տեղի ունեցավ, ես մինչև հիմա չեմ էլ հասկանում», - ասում է 73-ամյա տիկին Լուսինեն և շարունակում, որ «վրաց կաթոլիկ» հասկացություն այս տարածաշրջանում իրականում չկա: Պարզապես նրանք այն հայերն են, ովքեր ժամանակի ընթացքում այս կամ այն պատճառով կամ էլ չդիմանալով վրացիների ճնշումներին, «փոխել» են իրենց ազգությունը և այժմ արդեն կոչվում են «վրացիներ»: Այդ պատճառով էլ առանց մեկնաբանելու ուղղափառ վրացիները «վրացի կաթոլիկներին» կոչում են դավաճաններ և վերաբերվում են ընդգծված արհամարհանքով: Իսկ «վրացի կաթոլիկներն» էլ, որպեսզի դուրս գան այս իրավիճակից, ստիպված են առաջնորդվել «Հոռուի պապից էլ կաթոլիկ» ասացվածքով և իրենց ձևացնել ավելի մոլեռանդ ազգայնական վրացիներ:

«Ես ինքս անձամբ ունեմ բարեկամներ, ովքեր այսօր համարվում են վրացիներ, սակայն չէ՞ որ փաստը մնում է փաստ, որ նրանց երակներում հոսում է Վարդանյանների արյունը, և ազգանունները փոխելով դարձել են Վարդենաշվիլի, չէ՞ որ չի կարելի փոխել ամեն ինչ», - ասում է Ախալցխայի բնակիչ Կարապետը և ավելացնում, որ այդ դեպքից հետո իր և իր նոր «վրացի» բարեկամների հարաբերություններն այնքան էլ դրական չեն: - «Մտեղծվել է մի իրավիճակ, որ եթե ուզում ես դառնալ պաշտոնյա կամ կյանքում հասնել ինչ-որ բանի, ուրեմն պետք է դառնաս ոչ միայն «վրացի», այլև ուղղափառ, քանի որ ես ինչքան տեսնում եմ, վրացիներն այժմ փորձում են վերացնել նախկին հայերից ձևավորված «վրացի կաթոլիկ» հասկացությունը», - նշում է Կարապետը¹⁹:

Կարծում ենք, որ այս խումբը «կորսված սերունդ» է, որի հետ աշխատելը, դժվար, գուցե և անհնար է: Հայկական արմատներին վերադառնալը պետք է ինքնաբուխ լինի, և որքան «ճնշումներ» լինեն, այնքան հաստատակամ կմնան իրենց վրացական ծագման տեսակետի մեջ:

Վրացացած հայ կաթոլիկների թեման ուսումնասիրության կարիք ունի, ընդ որում՝ տարբեր տեսանկյուններից՝ պատմական, էթնոհոգեբանական և այլն: Այս հարցը կապված է նաև մի շարք գործոնների հետ. Կրաստանի ներսում տեղի ունեցող էթնիկ խմորումները ներկայացվում են բացառապես վրացերենով, որպեսզի ուրիշներն իրենց խնդիրներին հաղորդակից չդառնան:

Սույն խնդրի խորքային ուսումնասիրությունը պահանջում է հստակ և զգուշավոր մասնագիտական մոտեցում: Ի վերջո, սեփական ինքնությունը կորցրած ցանկացած խումբ ունի թույլ կետեր, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի պարզել սեփական արմատներին վերադառնալու առավելագույն ցուցիչը:

¹⁹ Հայկական հետքը ուղղափառների և կաթոլիկների հակադրությունում, http://bagin.info/default.asp?Lang=_Am&NewsID=684&SectionID=1&RegionID=0&Date=08/11/2009&PagePosition=52

Աղյուսակ 1

Վրաստանի օտարացած և անհետացած հայ կաթոլիկ համայնքները²⁰

Շրջան	պատճառը
Ախալցխայի շրջան	վրացացել են վրացացել են մահմեդականացել են 18-րդ դ. վրացացել են
1. Ախալցխա (հին քաղաք) 2. Իվլիտա 3. Սաձել 4. Վալե	
Ադիգենի շրջան	
5. Աբասթուման 6. Արալ 7. Բոլաջուր 8. Ուդե	
Ասպինձայի շրջան	վրացացել են, գյուղը դատարկվել է վրացացել են ցրվել են 1828-29թթ. վրացացել են
9. Բնելա 10. Խզաբավրա 11. Խրթվիս 12. Վարգավ	
Գորիի շրջան	
1. Սկրա	
Թելավիի շրջան	վրացացել են
14. Սանավարդո	

²⁰ Տե՛ս *Հակոբյան Պ.*, «Հրաւեր ողջմտութեան», Էջմիածին, 1993, էջ 132: Ըստ նույն հեղինակի, բացի հիշյալ համայնքներից, Թիֆլիս, Գորի և Քութայիս քաղաքներում վրացացել են ոչ միայն բոլոր հայ կաթոլիկները, որոնք լատինաձես էին, այլև 1830-ին Կարինից ու շրջակա գյուղերից գաղթած կաթոլիկ հայերի մի մասը (նույն տեղում, էջ 132, ծանոթագրություն):